

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

AZ ANJOU-KOR HATALMI ELITJE

Szerkesztette: Csukovits Enikő

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

TARTALOM

CSUKOVITS ENIKŐ: Az Anjou-kor hatalmi elitje és az elitkutatás (Bevezetés)	7
---	---

I. AZ EURÓPAI ANJOU ELIT

SERENA MORELLI: Társadalom és hivatalok Dél-Itáliában a 13–15. században	15
RICCARDO RAO: Anjou elitek az itáliai comunékban: nemesek, hivatalnokok, idegenek	41
THIERRY PÉCOUT: Elitek az Anjou-kori Provence-ban	55

II. ELITVÁLTÁSOK MAGYARORSZÁGON

ZSOLDOS ATTILA: Az Árpád-kor hatalmi elitje	73
ZSOLDOS ATTILA: A hatalmi elit újjászervezése I. Károly uralkodása idején	93
CSUKOVITS ENIKŐ: Az Anjou elit új generációi	109
RÁCZ GYÖRGY: Az egyházi elit változásai	133

III. AZ ANJOU ELIT ÉLETE

SZŐCS TIBOR: Az Anjou elit kormányzati feladatai	165
MÉSZÁROS ORSOLYA: Az elit és az udvar	189
KÁDAS ISTVÁN: Az elit és a megye	211
ENGEL PÁL: Birtokosztály és családképződés	229
HORVÁTH RICHÁRD: Várak az Anjouk korában: hagyomány és újszerűség?	241
B. SZABÓ JÁNOS: Marsallbot a tarsolyban: az elit és a hadakozás	265
CSÁKÓ JUDIT: Az elit és a diplomácia – Nagy Lajos diplomatái	275
JÉKELY ZSOMBOR: A magyarországi Anjou-kori elit műpártolása	291
RÁCZ GYÖRGY: Főúri címerhasználat az Anjou-korban	317
CSUKOVITS ENIKŐ: A magyar bárók műveltsége az Anjou-korban ...	341

Földrajzi- és személynévmutató	355
--------------------------------------	-----

Az elit és az udvar

Királyi aula – királyi curia

A királyi udvar a király személyi kíséretének intézményesült formája volt, amely részben az uralkodó környezetének mindennapi életét szervezte, részben pedig államkormányzati funkciókat töltött be.¹ A középkori latinságban az udvar szóra több kifejezést, többnyire a *curia* és az *aula* szót használták. A késő középkorban már gyakran szinonimaként alkalmazott szavak között nehéz megállapítani az eredeti különbséget, így nem véletlen, hogy történészek generációit máig foglalkoztatja e fogalmak tisztázása. Kubinyi András szerint az udvarra vonatkozó fogalmak meghatározása és az udvar szerkezetének megismerése szerteágazó problémakört érint, hiszen igazgatás-, alkotmány-, gazdaság-, település- és építészettörténeti kérdésekre is rámutathat.² A magyar királyi udvar Anjou I. Károly uralkodásának végére szerveződött strukturált intézménnyé.³ Engel Pál, az Anjou-kori társadalom és az udvari nemesség vizsgálata során az aulához kötődő viszonyuk alapján tisztázta az Anjou- és Zsigmond-kori udvartartás nemeseinek politikai szerepét.⁴ Gyanította azt is, amit külföldi analógiák, elsősorban a francia középkori királyi udvar Európa-szerte elterjedt mintája erősít meg: az *aula* a királyi magánudvar (egyúttal „mozgó” udvar, illetve a szolgálatában állók köre), míg a *curia* a

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézetének egyetemi adjunktusa.

1 Zsoldos Attila: Királyi udvar. In: Korai Magyar Történeti Lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. (a továbbiakban: KMTL) 358.

2 Kubinyi András: Palota – terem. Terminológiai kérdések. In: *Castrum Bene* 2/1990. Várak a késő-középkorban. Szerk. Juan Cabello. Bp. 1992. 58.

3 Mindezzel bővebben a jelen kötet egyik tanulmánya is foglalkozik: Csukovits Enikő: Az Anjou-elit új generációi.

4 Engel Pál: Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon. Bp. 1988. 11–14. Az udvarról és az udvartartásról nemzetközi kitekintésben: Kubinyi András: A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián.) Bp. 2005. A késő középkori udvarról: Kubinyi András: A királyi udvar a késő középkori Magyarországon. In: *Idővel paloták...: magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Bp. 2005. 13–32.

nyilvános udvar (egyúttal állandó[bb] udvar) lehetett.⁵ A királynéi udvar esetén ugyanakkor – ahogy Zsoldos Attila megállapította – az *aula–curia* fogalom-pár helyett *domus–curia* fogalom-párt találunk.⁶ Legújabbban Weisz Boglárka a *curia, aula, domus* fogalmak 14. századi forrásadatait használva arra a következtetésre jutott, hogy a *curia* tágabb értelemben, földrajzilag is körülhatárolhatóan Visegrád székvárosra – illetőleg a 14. század közepén Budára – vonatkozott, szűkebb értelemben a királyi adminisztráció, igazságszolgáltatás és kormányzat központjára. Utóbbi szintén egy konkrét helyszínt jelölhetett, ahova királyi adókat, királynak szánt ajándékokat vihettek, a levéltárt, kincstárt, s végső soron a koronát őrizték.⁷

Az alábbi tanulmányban a magyar királyi udvar 14. században történő intézményesüléséről, helyszínének változásairól és megállapodásáról, valamint az udvar és az elit tagjainak kapcsolatrendszeréről – személyes és intézményes, térben is megjelenő, sőt a mindennapi életre is vonatkozó kapcsolatáról – lesz szó. Ezért az udvar problémakörének elsősorban a királyi kúriát – mint földrajzilag is meghatározható helyet – érintő kérdését villantjuk fel igen röviden.

Az udvar a 11–13. századi Magyarországon még ambuláns, vagyis az országot körüljáró utazó királyság (*Reisekönigtum*) volt. Az országjárás, vagyis a király és kísérete udvarházakban, egyházi központokban történő beszállásolása és a királyi uradalmakból származó terményjövedelmek felhasználása során az uralkodó néhány állandó királyi székhelyet rendszeresen felkeresett, és ott huzamosabb ideig tartózkodott.⁸ Az országjárás során többek között a király bíráskodási szerepének gyakorlására is lehetőség nyílt, mivel a királyi méltóság egyik legfontosabb kötelezettsége az igazságszolgáltatás volt. Az Árpád-kor első felének királyi jelenlétet igénylő bíráskodási feladatai átvállalására jöttek létre a 13–14. század folyamán a királyi kúria bíróságai, de az Anjou-korban bekövetkező további változások érintették többek között a királyi kancelláriát, a királyi kápolnát is.⁹

A királyi székhelynek az ország centrális régiója adott helyet, amelyet a források *medium regnine*nek neveztek.¹⁰ Ez a régió – mint nevéből is kitűnik – a Magyar Királyság mindenholnan elérhető központi helye volt. Az Árpád-kor első felében az esztergomi vár volt a királyok leggyakoribb állandó tartózkodási helye.

5 Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. (História Könyvtár. Monográfiák 17.) Bp. 2001. 126.

6 Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 36.) Bp. 2005. 93., 122.; Kumorovitz L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. Tanulmányok Budapest Múltjából 18. (1971) 28–29.

7 Weisz Boglárka: Az Anjou-kori királynéi udvar két legfőbb méltósága. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Szerk. Zsoldos Attila, Szovák Kornél. Székesfehérvár 2019. 91–97., különösen: 95.

8 Zsoldos A.: Királyi udvar i. m. 358.

9 Zsoldos Attila: Királyi kúria és Engel Pál: Királyi tanács. In: KMTL 355–356.; 357–358.; Csukovits Enikő: Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342). (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2012. 83–91.

10 Kumorovitz L. B.: Buda (és Pest) „fővárossá” i. m. 44–53.

kodási helye, Kálmán törvényei alapján a megyéispánok minden tavasszal ide szállították a királyi adót. A másik korai központ, Fehérvár ugyanakkor szakrális központ, királykoronázó és temetkezőhely is volt, a Szent István alapította Boldogságos Szűz Mária királyi bazilikának köszönhetően. A 13. század első felében került előtérbe Óbuda: nagybőjt idején az uralkodó tartózkodási helye volt, ahol gyakran ítélezett is. Óbudán az exempt és országos hatáskörű hiteleshelyi szereppel felruházott káptalan mellett állt egy királyi udvarház. Mindhárom esetben tehát egy-egy jelentős egyházi intézmény is erősítette a királyi székhely-jelleget. Óbuda szerepét és székhely funkcióját a 13. század második felétől fokozatosan a tőle délre eső Várhegyen felépített új Buda vette át. Az alországbíró ekkor huzamosabb ideig Budán ítélezett, az egyik alnádor egy ideig Pesten, majd szintén Budán működött.¹¹

Az utazó királyság időszaka csak a 14. század első harmadában zárult le, amikor I. Károly rövid temesvári tartózkodás után Visegrádra tette át a székhelyét. Ez volt egyúttal az első olyan helyszín, ahol nem volt a településen erős egyházi intézmény. A bírósági reformoknak köszönhetően kialakult a helyhez kötött, állandó kúriai bírászkodás. Az udvarban működő hiteleshelyi vezetése a királyi kápolnaispán feladata lett, s a királyi kápolna intézménye hiteleshelyi, majd politikai funkciója mellett szakrális központ is volt. Ez a továbbiakban mindig a királyi rezidencián működött, akkor is, ha az nem esett egybe a fővárossal, illetve ha a király nem tartózkodott otthon.¹² Visegrád tehát azzal, hogy a bíróságok és a kápolna állandó székhelye, a király lakóhelye lett, sőt az udvar az uralkodó távollétében is cselekvő intézményekkel rendelkezett, az ország székhelyévé vált.¹³ Előnytelen gazdaságföldrajzi helyzete miatt azonban nem válhatott valódi fővárossá, erre a szerepre alkalmasabb volt a 13. század második felében alapított és gyorsan fejlődésnek indult Buda, amely hosszú távon is erős gazdasági potenciállal rendelkezett, kiváló geopolitikai helyzete és jelentős uralkodói támogatottsága rendkívül gyors fejlődésre ösztönözte. A Buda–Visegrád, azaz főváros–székváros kettősség, két helyszín azonban fennmaradt az egész Anjou-koron át.¹⁴ A jelenséget jól érzékeltetik az I. Károly temetésével kapcsolatos események. A visegrádi várban elhunyt uralkodó holttestét másnap, az ország előkelőinek összehívása után a temetési menet első állomásaként a város Szűz Mária-plébániatemplomába vitték, ahol misét mondtak a halott királyért, és a város leróta előtte kegyeletét. Csak a visegrádi végtisztesség megadása után szállították az ural-

11 Kubinyi A.: Főváros, rezidencia és egyházi intézmények. In: Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp. 1999. 304–305.; Kubinyi András: Királyi székvárosok. In: KMTL 356–357.

12 Kumoróvitz L. Bernát: A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. Tanulmányok Budapest Múltjából 15. (1963) 109., 124–125., 127.

13 Kubinyi András: Főváros, rezidencia i. m. 307.; Mészáros Orsolya: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. Visegrád 2009. 11–13.

14 Kubinyi A.: Főváros, rezidencia i. m. 306–308.; Kubinyi András: Buda, Magyarország középkori fővárosa. Tanulmányok Budapest Múltjából 29. (2001) 11–22.

kodó holttestét hajón Budára, ahol a templomban felravatalozták és megsíratták. A díszes halottas menetet itt állították össze, majd a királyt Fehérvárra vitték, és ott örök nyugalomra helyezték.¹⁵

A 14. század közepén néhány évre Budára költözött az udvar (1347–1355), de azután ismét visszatért Visegrádra. Úgy tűnik, I. Lajos, apjához hasonlóan, Visegrádot tekintette állandó székhelyének, udvartartása számára alkalmasabbnak. Csak a 15. század első felében, Zsigmond idejében, körülbelül az 1420-as években költözött az udvar végérvényesen Budára. A király távollétében is működő kormányzati funkciókat Buda vette át.¹⁶ Végül a 15. században esett egybe az ország gazdasági és politikai jellegű fővárosa a királyi székhellyel.

A királyi udvar helyszínének rögzülése a 14. század elején

A 14. század első két évtizede az Itáliából érkező Károlynak trónutódlása elfogadtatásával, az oligarchák ellen vívott küzdelmével és az ország széttagoztságának a felszámolásával telt. Hogyan érintették a politikai és katonai harcok a királyi udvar kérdését? A késő Árpád-kori királyi központ – Óbuda és a szerepét fokozatosan átvevő új Buda – természetes királyi székhely-funkciója meglehetősen bizonytalanná vált. Károly katonai lépései közé illeszkedett, hogy először Temesvárt, majd Visegrádot választotta királyi központja színhelyéül.

Az Árpád-ház kihalását követő időkben a felbukkanó trónkövetelők mindegyike számára fontos volt Buda városának meghódoltatása, és a budai *Kammerhof* megszerzése. Károly csak 1307-ben vette birtokba Budát, amelynek polgárai, csakúgy, mint néhány évvel korábban Károly ellenfeleinek, ünnepélyes keretek között neki is hűséget fogadtak, de Csák Máté 1311–1314 közötti, a budai székhely ellen intézett támadásai kiűzték a királyt onnan.¹⁷ Az ország északnyugati és központi régióját hatalma alatt tartó Csák Mátétól szorongatott uralkodó az ország központi területétől távolabb kényszerült húzódní, és Temesvár megfelelő kiindulópontnak bizonyult a többi oligarcha leverésére.¹⁸ Az 1315–1323 között, a „temesvári száműzetésben”¹⁹ tartózkodó király és udvara a katonai lépések mellett hivatali tevékenységet is folytatott. Okleveles adatok bizonyítják a kancellária működését, de ismerjük többek kö-

15 *Johannes de Thurocz*: *Chronica Hungarorum* I. Ed. Elisabeth Galántai, Julius Kristó. Bp. 1985. 156.

16 *Kondor Márta*: A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. Századok 142. (2008) 406., 414–415., 423–425.; *Mészáros O.*: Visegrád város i. m. 58–59.

17 *Spekner Enikő*: Buda és Pest a 11. századtól a 14. század közepéig. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*: Szerk. Benkő Elek, Orosz Krisztina. Bp. 2015. 503–504.

18 *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: *uő*: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Bp. 2003. 340–355., 363–367.

19 *Engel Pál* találó megfogalmazása szerint: *Engel P.*: Az ország újraegyesítése i. m. 355.

zött az országbíró, Hermán nb. Lampert működését is.²⁰ A kutatás az 1317 körüli időszakra, azaz a Temesváron töltött évekre teszi egy új udvari oklevélkiadó szerv kialakulását. Az újjászervezett királyi kápolna immár az udvari bíraskodás ügyintézését végezte. Vezetője, a királyi kápolnaispán – a titkos kancellár címet is felvéve – az 1320-as évektől a királyi középpecsét alatt, de saját nevében állított ki okleveleket.²¹

Valószínű, hogy ebben a szűk évtizedben jelentősebb, de rövidebb építkezések folyhattak a király és kísérete befogadására Temesváron. A 20. század legelején végzett földmunkák során feltártak falmaradványokat, amelyeket nagy mélységben (mintegy 6 m mélyen) a későbbi várkastély közelében figyeltek meg. A falcsonkok 2–3 m hosszúságú tölgyfa cölöpökön emelkedtek, megoldva a folyóparti süppedékes talajon való alapozást.²² A 2009. évi régészeti kutatások egy 11 m oldalhosszúságú, 3,6 m falvastagságú, téglából épült, szintén facölöpökön álló torony (öregtorony?) maradványairól és az azt körülölelő, talán valamivel későbbi, téglából készült várfalról számoltak be. A várfal mellett egy 2,1 m falvastagságú, többosztatú épület (palota?) állhatott.²³

Csák Máté 1321-ben bekövetkezett halála után befejeződött a tartományurak ellen vívott háború.²⁴ 1323 tavaszán Pozsony visszaszerzése jelképesen lezárta az ország területi egységének helyreállításáért folytatott hosszú küzdelmet. Ez az esztendő új szakaszt nyitott Károly uralkodásában: a belső stabilizáció kezdetét. Két mozzanat támasztja alá a fordulópontot: az új felségpecsét elkészíttetése és a székhelyváltoztatás. A belpolitikai helyzet új, már a *medium regni* területén elhelyezkedő rezidencia kiválasztását tette szükségessé. Könnyen megközelíthető, az országban központi elhelyezkedésű, de jól védhető terület kiválasztása lehetett az uralkodó szempontja, ahol királyi reprezentációra is alkalmas székhely alakítható ki. Visegrád kora Árpád-kori ispáni székhelyként már korábban is az ország egyik jelentős pontjaként volt ismert, de a tatárjárás után IV. Béla és felesége, Mária által felépített új várrendszer messze kiemelkedővé tette a régióban. A tornyokkal megerősített fellegrvár és az alatta álló, négy lakószinttel rendelkező monumentális lakó-

20 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5.) Bp. 1996. I. 6. (országbírók), I. 90–91. (kancellárok, kápolnaispánok); Spekner Enikő: Sedi reali nell'Ungheria dell'età angioina. In: L'Ungheria angioina. Ed. Csukovits Enikő. Roma 2013. 245–247.

21 Kumorovitz L. Bernát: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. (A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján.) Regnum 5. (1942–43) 455–497.; Csukovits Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor, Rác György. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. – Analecta Mediaevalia III.) Bp.–Piliscsaba, 2009. 56.

22 Petrovics István: A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. Szeged 2008. 31–32. Petrovics részben a 19–20. század fordulójának szakirodalma (Szentkláray Jenő) alapján tudott tájékozódni.

23 Köpeczky Zsuzsanna: A temesvári Hunyady-kastély és 2011. évi régészeti kutatása. In: Castrum 15. (2012/1–2) Szerk. Feld István. Bp. 2012. 91–93.

24 Kristó Gyula: I. Károly harcai a tartományurak ellen (1310–1323). Századok 137. (2003) 343–344.

torony, völgyzáró fallal és a kikötőt védő Duna-parti toronnyal mind a reprezentációs igényeknek, mind a védhetőség szempontjainak kiválóan megfelelt. A Dunakanyar hegyei megerősítették a vár bevehetetlenségét, ugyanakkor a Budához és Esztergomhoz való közelség, valamint a dunai vízi útvonal mégis biztosította központi elhelyezkedését. Nem kizárt, hogy Károly számára – mind a hely kiválasztása, mind a visegrádi várrendszer további kiépítése során – valamiféle előkép volt gyermekkori tartózkodási helye, a nápolyi Anjou-vár, a Castel Nuovo. Bár ott kétségtelenül egy városban álló hatalmas erődítményről van szó, az erődítetttség hasonló mértéke a *medium regni* többi, királyi kézben álló városához képest Visegrádon volt a leginkább megvalósítható. Székhelyválasztási szempontjai egyúttal párhuzamba állíthatók Luxemburgi Károly német és cseh király 1348-ban történő rezidenciaválasztásával. Ő is, I. Károlyhoz hasonlóan Prágától nem messze, Karlštejnben építtette fel hatalmas, reprezentatív várpalotáját.²⁵

Visegrád városának megalapítása és királyi építkezések

Valószínű, hogy a rezidencia helyének megválasztásakor a település fejlettsége nem volt szempont. A visegrádi vár 1250-es években történt felépítése után a vár alatti keskeny Duna-parton váralja település alakult ki. Mutatnak nyomok arra, hogy déli részén már a tatárjárás idején, sőt az előtt volt valamilyen településnyom,²⁶ felemelkedése a német ajkú lakosság betelepítése után, a 13. század második felétől indult meg. 1285-től, amikor IV. László a túlparti Maros falut a visegrádi vár és az alatta élő vendégnépek használatára rendelte, Visegrád és Maros története szorosan egybefonódott.²⁷ A régészeti kutatások a 13–14. század fordulóján kialakult visegrádi váralja település nyomait az egész késő középkori város területén megtalálták.²⁸ A kicsi és – építményei, valamint leletanyaga alapján – nem különösebben jelentős településnek oda-költözése után az uralkodó azonnal városi privilégiumlevelet adományozott, ahogy azt a túlparti Marossal is tette 1324-ben. Annak ellenére, hogy a visegrádi kiváltságlevél nem maradt fenn, a város működésére vonatkozó

25 A visegrádi székhelyválasztás szempontjairól és nemzetközi párhuzamairól: *Polgár Balázs*: „...castro nostro de Wysegrad...” Károly Róbert 1323. évi rezidenciaválasztásának kérdésköre. In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk. Terei György et al. Bp. 2011. 197–200.; *Buzás Gergely*: Egy királyi központ születése. Visegrád Szent Istvántól I. Károlyig. In: *In medio regni Hungariae* i. m. 599–602.

26 A 13. század második felére, végére keltezhető településrészlet: *Mészáros O.*: Visegrád város i. m. 74. A mai település déli részén, a Széchenyi utca 25. számú telek területén Árpád-kori sírfoltokat és sírokat azonosítottak, S végű hajkarikákkal: *Mészáros O.*: Visegrád város i. m. 215.; *Gróf Péter – Kovács István*: Árpád-kori temetőrészlet és 14. századi hypocaustum Visegrád belterületéről. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (2014) 186–187., 193.

27 *Mészáros O.*: Visegrád város i. m. 23–24.; *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye monográfiája. I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2001. 110–112.

28 *Mészáros O.*: Visegrád város i. m. 24.; *Polgár B.*: Rezidenciaválasztás i. m. 199. (41. jegyz.)

forrásanyag (marosi és visegrádi polgárok azonos gazdasági jogai, egyéb városi jogok) egyértelműen mutatják, hogy Visegrád és Maros hasonló jogokkal rendelkezett. Az 1324. évi marosi kiváltságlevél Marost Neustadtnak, vagyis Újvárosnak nevezte: valószínűleg Visegrádhoz képest tekintették újnak. Visegrád tehát már 1323-ban, az udvar odaköltöztetésének évében megkaphatta az egy évvel később Maroson is életbe lépő budai jogokat.²⁹ A kiváltságlevél adományozásával, az udvari méltóságviselők és familiárisaik fokozatos odaköltözésével, s újabb hospesek/polgárok beköltözésével (vagy betelepítésével) Visegrád város a gyors növekedés útjára lépett.

A történeti irodalom hagyományosan a várhoz köti a visegrádi udvar első helyszínét.³⁰ A Visegrádon kiadott királyi okleveleket többnyire *in Wysegrad*, majd 1325 után *in Alto Castro*, vagyis a szláv Visegrád szó (magas vár) latin megfelelőjével kezelték. 1335-ben a visegrádi királytalálkozót a várban rendezték.³¹ Egy 1339. évi királyi oklevélből megtudjuk, hogy az uralkodó személyesen a várban tartotta rezidenciáját (*in castro nostro Wysegradiensi in qua nos personaliter residentiam facimus*);³² 1342-ben pedig a visegrádi várban, lakóhelyén halt meg (*in suo castro, loco scilicet habitationis sue de Wysegrad*).³³

Az uralkodói jelenlétet tükrözték a 14. század első harmadában a fellegrádban és az alsóvárban egyaránt zajló építkezések. Különösen nagy jelentőségű volt nem sokkal az udvar Visegrádra költözése után a Keresztelő Szent János-egyház megalapítása, amely 1325-ben már búcsúengedélyt kapott a pápától.³⁴ Az exempt, királyi magánbirtokon fekvő és királyi alapítású egyház királyi kápolnára vall.³⁵ A kápolnaispán legkorábbi működéséről már 1325-ből

29 A visegrádi kiváltságlevél bizonyításáról: Mészáros O.: Visegrád város i. m. 55–58. A marosi kiváltságok visegrádi meglete mellett érvelt korábban Tringli István és Kubinyi András is. Tringli I.: Pest megye i. m. 111. (217. jegyz.); Kubinyi A.: Főváros, rezidencia i. m. 306.

30 Iván László: A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Visegrád 2004. 25.

31 Anno domini millesimo tricentesimo tricesimo quinto circa festum sancti Martini Johannes rex Bohemorum cum Karolo filio suo el rex Polonorum venerunt ad regem Karolum in Hungariam ad castrum Wysegrad pro perpetue pacis concordia componenda, quod et factum est – J. de Thurocz: Chronica Hungarorum i. m. 153.

32 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 33 588.; Anjou-kori Oklevéltár I–XV., XVII., XIX–XXXIV., XXXVIII., XL., XLII. Szerk. Kristó Gyula, Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Papp Róbert, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged 1990–2017. XXIII. 175. sz.

33 Scriptores Rerum Hungaricum I–II. Ed. Szentpétery Emericus. Budapestini 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) [Reprint: 1999.] I. 502–503.

34 Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica hungarum sacram illustrantia. I. Romae, 1859. 500.; Archivio Segreto Vaticano, Róma. Vatikán Állam. Registra Vaticana, Vol. 79. Fol. 302v (= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 291 347.); Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV. Szerk. Knauz Nándor, Dedek Crescens Lajos, Dreska Gábor et al. Strigoni–Budapestini 1874–1999. (a továbbiakban: Mon. Strig.) III. 69.

35 Királyi kápolna jellegére utal Györffy György is, ő azonban Jankovich vizsgálatai alapján királyi kápolnájogú plébániatemplomként értelmezi: Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. Bp. 1998. 712.; Jankovich Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Budapest Régiségei 19. (1959) 57–99.

van adat: 1325. június 18-án adta ki Visegrádon első oklevelét László kápolnaispán, titeli prépost.³⁶ A kápolnát régészeti és építészeti megfigyelések alapján az alsóvár (a mai Salamon-torony) lakótornyának legfelső szintjére lokalizálják.³⁷

Az uralkodó a fellelővárban is nagyszabású építkezésbe kezdett, amelynek eredményeképp több, nagyteremmel, légfűtéses berendezéssel rendelkező emeletes palotaszárny épült ki.³⁸ A várban zajló munkálatok mellett Károly hamarosan a városban is építkezést indított. A városban fenntartott királyi kúriára vonatkozó első adat a Záh Felicián-féle merénylet 1330 áprilisában. A *Képes Krónika* elbeszélésében a király a váralján álló házában tartózkodott családjával és udvartartásával, amikor Felicián az életére tört.³⁹ Huszonhat évvel később, már I. Lajos király korából, 1356-ból ismerünk adatot egy, a magyar városrészben álló királyi kamaráról (*curia camere regalis*), amely mellett két pénzverőnek volt háza, s közelében állt a Szent László-kolostor is.⁴⁰ A városban lévő, legkorábbi (1330-ban említett) királyi házat a kutatás a – kiépítettségét véglegesen csak a Zsigmond-korban elnyerő – királyi palota területére helyezi. Itt a régészetileg megfigyelt korai Anjou-kori épületek egy északnyugati és egy délkeleti épületcsoportként különíthetők el. Közülük a legkiemelkedőbb az északnyugati szárnyban, a későbbi alsó fogadóudvar területén feltárt, észak–déli tájolású, 27 × 14,5 m kiterjedésű, emeletes, reprezentatív épület volt. Mérete és kiképzése miatt királyi épületnek tartható, éremleletei alapján azonban az 1340-es években már felhagyták.⁴¹ A reprezentatív kőépület(ek)et fa-, illetve paticsos szerkezetű városi lakóházak vették körül.⁴²

36 DL 101 894.

37 Buzás Gergely és Szőke Mátyás a kápolnát az alsóvár lakótornyának negyedik emeletének egyik termébe helyezte. A lokalizálást Bozóki Lajos vitatja. *Buzás Gergely – Szőke Mátyás: A visegrádi vár és a királyi palota a 14–15. században*. In: *Castrum Bene* 2/1990. Várak a későközépkorban i. m. 132. (7. jegyz.); *Bozóki Lajos: Adalékok a visegrádi alsóvár építés- és helyreállítástörténetéhez*. Műemlékvédelem 39. (1995) 2: 94. (22. jegyz.). Györffy György nyomán Iván László a vár helyett a városba helyezte, de ezt nem látjuk megalapozottnak. *Györffy Gy.: Történeti földrajz* i. m. IV. 712.; *Iván L.: Visegrádi vár* i. m. 26. Cífolata: *Mészáros O.: Visegrád város* i. m. 50. (különösen: 228., 229. jegyz.); *Buzás Gergely – Mészáros Orsolya: A középkori Visegrád egyházainak régészeti kutatásai*. Magyar Sion (44) új folyam 2. (2008) 1: 80.

38 *Bozóki Lajos: A fellelővár leírása és építéstörténete*. In: *A visegrádi fellelővár. Visegrád régészeti monográfiái* 6. Szerk. Buzás Gergely. Visegrád 2006. 11.; *Bozóki Lajos: A visegrádi fellelővár*. In: *In medio regni Hungariae* i. m. 616.

39 *In suburbio castris Wyssegrad in domo sua* – SRH I. 493–494. A merényletet említő további okleveles források: *Weisz B.: Királynék* i. m. 94–95.

40 *Mészáros O.: Visegrád város* i. m. 68–69., 177. (58. sz. telek).

41 *Buzás Gergely – Szőke Mátyás: Houses in the fourteenth century town of Visegrád*. *Varia Archaeologica Hungarica* 9. Bp.–Pécs 2000. 120–121.; *Buzás Gergely: A visegrádi királyi palota története*. In: *A visegrádi királyi palota*. Szerk. Buzás Gergely, Orosz Krisztina. Bp. 2010. 12–13.; *Mészáros O.: Visegrád város* i. m. 199–200. (Fő u. 27., 29. épületek).

42 *Mészáros O.: Visegrád város* i. m. 199., 203. (Fő u. 25., 37–41. épületek); *Pálóczi Horváth András: A visegrádi királyi palota kora reneszánsz kertje. Régészeti és környezettörténeti kutatások eredményei*. In: *Reneszánsz kaleidoszkóp. A Ráday Gyűjtemény és a Károli Gáspár Református Egyetem 2008. május 7-én rendezett konferenciájának előadásai*. Szerk. Berecz Ágnes, Petróczi Éva. Bp. 2009. 137–161.; *Polgár B.: Rezidenciaválasztás* i. m. 199. (41. jegyz.)

A régészeti nyomok arra mutatnak, hogy a váralján Károly hamar felépíttetett egy vagy több, lakhatásra is alkalmas királyi épületet, de azok szórtan helyezkedtek el, a város lakóinak házai között.

Építkezései után Károly a várat és a várost is alkalmasnak találta arra, hogy 1335-ben kongresszust hívjon össze. Luxemburgi János cseh királyt, fiát és örökösét, Károly morva őrgrófot, III. (Nagy) Kázmér lengyel királyt, I. Rudolf szász és III. Boleszló sziléziai herceget, a Német Lovagrend képviselőit, valamint népes kíséretüket fogadni és ellátásukat megfelelő színvonalon biztosítani tudta majdnem egy hónapon keresztül. Az esemény különös jelentőségét már a kortárs történetírók is felismerték, ezért több országban is maradt krónikás nyoma. Thuróczy János krónikája megőrizte annak a 14. századi krónikának a szövegét, amely megörökítette az ünnepélyes esemény egykorú leírását. A nagyszabású étkezések, a lovak abrakoltatása, az ékszerek és ajándékok mennyisége bepillantást enged a királytalálkozó napi eseményeibe. Mindehhez a várnak és a településnek építészeti, a szolgáltatásokat és az elszállásolást tekintve egyaránt alkalmasnak kellett lennie Visegrádon.⁴³

A Budán és Temesváron elindított udvari hivatali tevékenység Visegrádon bontakozott ki. A központi intézmények, különösen a bíróságok megállapodtak, és a király távollétében is állandó jelleggel a városban működtek. A felsőbbbíráskodás rendjének helyreállítása, fokozatos centralizálása, a kancellária és a királyi kápolna működése a kormányzati funkciók állandósulását eredményezték a királyi udvarral együtt. Engel Pál becslése alapján Károly, s majd főleg fia, Lajos visegrádi udvartartása 300 fő körül mozgott, sőt, akár több is lehetett, ha a kúriai bíráskodáshoz kapcsolódó személyállományt is hozzá vesszük.⁴⁴ Ennyi ember számára a királyi rezidencia nem szolgálhatott sem lakó-, sem hivatali helyül. Feladataikat és hivatali tevékenységüket a bírák saját városi házukban végezték. A visegrádi váralja településen az udvar jelenlétét nemcsak az udvar méltóságviselőinek ottléte tükrözte, de a különböző, udvarhoz köthető szakmák (királyi pénzverő, dobos, kocsis, szabó stb.) képviselői is. Mindez arra mutat, hogy Visegrádon a királyi magánlakosztály és az országot működtető intézmények számára egyszerre szolgált helyszínül a vár és a város.

43 Rácz György: A visegrádi kongresszus. In: Visegrád 1335. Szerk. Rácz György. Bp. 2009. 48–53.; J. de Thurocz: *Chronica Hungarorum* i. m. 153.

44 Engel P.: Társadalom és politikai struktúra i. m. 11–13.; Csukovits E.: Az Anjouk Magyarországon I. i. m. 83–87.

Nemesi házbirtoklás Visegrádon⁴⁵

A 14. század első fele robbanásszerű változást hozott a visegrádi háztulajdonokban és a városképben. A bárók, prelátusok, hivatalviselők és familiárisaik követték az udvart, és ingatlanokat szereztek a városban. A kapott privilegium alapján a város autonóm volt és önálló adminisztrációval rendelkezett, 12 tagú tanácsa volt, bíróval és jegyzővel. A település jellegzetesen egyesítette az önállóan működő várost és a királyság, valamint az elit rezidenciáját. Ez a kettősség jól tükröződött a városi topográfiában is, mindvégig, amíg Visegrádon volt az udvar. Nemesi tulajdonú ingatlanokról nagyobb számban maradt fenn adat, de ezek meglehetősen szórványosak ahhoz, hogy kimutassák a polgárság és nemesség valós tulajdonosi arányát, illetve azt, hogy a nemesség hogyan, hány hullámban vásárolt telkeket Visegrádon.

Az országos bíróságoknak az udvart követő fokozatos, ám gyors Visegrádra költözése az 1323 után Visegrádon kiadott okleveleikben már kimutatható. Bár csak az 1330-as évektől maradtak fenn az első adatok arra vonatkozóan, hogy egyházi méltóságok saját házaiknál végeztek hivatali tevékenységet, a Visegrádon kelt korábbi nagybírói oklevelek is minden bizonnyal már azok saját házaira utalnak. Az 1320-as, 1330-as években kiadott oklevelek keltezésében többnyire az *in Wysegrad* megjelölés szerepelt. Ez a saját házukban lezajlott jogi cselekmény helyszínére utalhatott, nem pedig a királyi rezidenciára. Az 1330-as évek megváltozott keltezési formulája igazolja ezt a feltevést: az 1330-as években négy egyházi méltóságról tudunk, akik az oklevél keltezésében megjelölték, hogy az ügy saját visegrádi házukban történt (*in domo Wysegradiensi*). 1330-ban Jánki László kalocsai érsek és királyi kancellár házában Henrik veszprémi püspök esküt tett más magas rangú bárók jelenlétében.⁴⁶ 1333-ban Szeglaki László pécsi püspök adott ki egy oklevelet saját házában;⁴⁷ ugyanebben az évben Tatamér fehérvári prépost és alkancellár Miklóst, a fehérvári Szent Miklós-egyház rektorát szállásolta el saját házában.⁴⁸ Tatamér házat később is többször említik, innen tudni, hogy az a magyar városrészben állt a főút mentén, nemesi és polgári birtoklású házak között, s valamivel 1345 előtt leégett, de helyreállították.⁴⁹ Szintén 1333-ban

45 A fejezet rövidebb változata Mészáros O.: Visegrád város i. m. 89–94. és Mészáros Orsolya: Spatial Representation of the Court Nobility's Urban Possession in the Residence-town Visegrád in the Angevin period. In: La Diplomatie des États Angevins aux XIIIe et XIVe siècles. Ed. Kordé Zoltán, Petrovics István. Roma–Szeged 2010. 199–208.

46 DL 2629.; Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VIII. 3. 476–477.; Mészáros O.: Visegrád város i. m. 162. (2. telek).

47 DF 200 162.; Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára I–IV. Szerk. Fraknói Vilmos, Lukcsics József. Bp. 1896–1908. (a továbbiakban: Mon. Vespr.) IV. 327–328.; Mészáros O.: Visegrád város i. m. 162. (3. telek).

48 DF 200 163.; Mon. Vespr. IV. 328.; Mészáros O.: Visegrád város i. m. 169–170. (30., 35. telek).

49 Mészáros O.: Visegrád város i. m. 169–170. (30. telek).

Berengári Jakab pápai nuncius adott ki saját házában oklevelet.⁵⁰ Valamennyien a legmagasabb méltóságok viselői voltak, házuk pontos helye azonban – Tata-mér kivételével – ismeretlen. Mindezek alapján joggal feltételezhető, hogy mindazok a nagybírák, akik 1323 után Visegrádon adtak ki oklevelet, azt saját házukban tették, akkor is, ha a keltezésben csak az *in Wyssegrad* megjelölés szerepelt. Okleveles működésük alapján háza lehetett már a korai időkben Hermán nb. Lampert országbírónak és utódainak: Köcski Sándornak, valamint Nagymartoni Pálnak.⁵¹ Nagymartoni Pál házaról az 1340-es évekből maradt fenn adat.⁵² Országbírói hivatalviselése alatt Nagymartoni Pál számos, az uralkodó távollétében kiadott oklevelét ismerjük, feltehetően ő is saját házában működött. Az 1320–1330-as évekből egyszerű visegrádi keltezésű oklevele maradt fenn Szécsényi Tamás erdélyi vajdának, Mikcs szlavón bánnak, Nécsei Demeter tárnokmesternek, Druget János nádornak és fiának, Vilmosnak.⁵³ Ők alkották Károly támogatói körének legkorábban kialakult, legszűkebb és leghűségesebb magját.⁵⁴ Az első, helyrajzilag is meghatározható nemesi tulajdonú ingatlanok a nádor és a tárnokmester házai köré tömörült épületeket jelölik: Druget Vilmos és Nécsei Demeter házai az 1340-es évek körül bukkantak fel először,⁵⁵ feltételezhetően mind a Drugetek, mind Nécsei Demeter már az 1320-as évek második felében, legkésőbb az 1330-as évekre rendelkeztek saját házakkal. A nádori intézményről Hajnik nyomán kimutatták, hogy a nádor vidéki kúriája és a királyi központba való áthelyezése csak 1342 körül állandósult. De az adatok arra vallanak, hogy az 1330-as években Druget Vilmos már gyakran tartózkodott az udvarban.⁵⁶ Visegrádi háza tehát már ekkor létezhetett.

A bárók a telkekhez adomány vagy vásárlás útján juthattak. Legjobban Becsei Töttös István ajtónállómester, pilisi ispán és visegrádi várnagy 1340-es években történt házszerezési akciói ismertek. Kisebb és olcsóbb hospes-, és azokkal szomszédos telkeket vásárolt fel, majd telekegyesítés után juthatott olyan kiterjedésű – akár familiárisok elszállásolására is alkalmas – tel(k)ek birtokába, mint amilyenrel egy Nécsei vagy Druget rendelkezett.⁵⁷ Töttös István a másodvonalbeli udvari nemesek közé tartozott, talán ez lehetett az oka annak az erőfeszítésnek, hogy több, de kisebb telket kellett összevásárolnia

50 DF 237 012.; Mon. Strig. III. 232.; Mészáros O.: Visegrád város i. m. 162. (4. telek).

51 Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. 711–712.

52 Mészáros O.: Visegrád város i. m. 174–175. (50., 51. telek).

53 Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. 712.

54 Engel P.: Társadalom és politikai struktúra i. m. 11–13.

55 1338. Nécsei Demeter telekadománya Jobbágyi (Sirokai) Miklós familiárisának: DL 57 087.; Mészáros O.: Visegrád város i. m. 163. (8., 9. telek); 1343. Druget Vilmos telekadománya János visegrádi plébánosnak: DL 76 691.; Mészáros O.: Visegrád város i. m. 164–165. (12., 13., 15., 16. telek).

56 Nyers Lajos: A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században. (1307–1386). (Palaestra Calasactiana 4.) Kecskemét 1934. 31.; Szőcs Tibor: A nádori intézmény korai története 1000–1342. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.) Bp. 2014. 125–145.

57 Mészáros O.: Visegrád város i. m. 165–167. (16., 19., 20., 25. telek).

a megfelelő, tisztségéhez mért telekállomány kialakításához. Egyik szomszédja Cselenfi Sándor fia, János volt, királynéi al-asztalnokmester, majd ajtónállómester.⁵⁸ Ő volt az, aki a királyi családra támadó Záh Feliciánt megölte, ezért később jelentős kiváltságokat kapott.⁵⁹

Városi polgárok telkeiről ebből az időszakból mint eladott ingatlanokról, illetve a nemesi ingatlanok szomszédjairól értesülhetünk. A tulajdonosok többsége valójában még nem is polgár, hanem az udvar szolgálatában álló valamilyen szolgálattelvő vagy mesterember volt. Körülbelül a 14. század közepére alakult ki és szilárdult meg az új városi telekrendszer, és a telkekkel rendelkezők köre. Ettől az időtől kezdve már nemcsak telekadomány vagy adásvétel fordult elő az írott emléanyagban, de ingatlanok közötti határügyek, telkek bérbeadása vagy zálogba vetése, öröklítése is. Városi polgárok egymás közötti ingatlanügyeire is maradt néhány példa, ami a század elején még nem volt jellemző. A nemesi házhoz jutás gyakori formája volt az uralkodói adomány. Nem ritka, hogy nemesek már meglévő háza melletti szomszédos telek a királyra szállt, magszakadás vagy hűtlenség következtében, amelyre azután az adott nemes királyi adományon keresztül tett szert. Kanizsai János érsek házszerzése 1412-ben szép példája az egymás melletti házak gyarapításának, de ez történt Szepesi Jakab országbíró vagy Szécsi Miklós horvát bán esetében is.⁶⁰ A kormányzatban részt vevő, állandó lakhellyel rendelkező nemesek házai fölött a város ingatlanszerzési szabályai érvényesülhettek, amelyről a kevés számú városi beiktatólevél vall.

Visegrád rezidenciajellegének egyik legfontosabb ismérve, hogy az országos bíróságok, az országbíró, majd a nádor és a királyi kápolna Visegrádon működtek. A királyi kúria és a város kapcsolata e tekintetben rendkívül szoros, a nagybírák mellett azok ítélmesterei, *notariusai* is Visegrádon laktak. Házaik munkahelyek is voltak, ahol a tanúk meghallgatását, az oklevelek kibocsátását, az eskü letételét végezhatték és végeztethették, okleveleket őriztek, sőt adott esetben peres ügyben részt vevő személy meg is szállhatott ott. A szálláson történő bíraskodásra Budán is van példa a 14–15. században. 1465-ben az országbírói ítélmester saját házába idézte a peres feleket, 1513-ban a nádori ítélmester tanúkat hallgatott ki.⁶¹

A királyi kancellária jegyzőinek visegrádi házáról több esetben értesülünk. Umori Gál az 1320-as években királyi *notarius* és várnagy volt.⁶² Visegrádi házára jóval későbből, 1364-ből van adat, eszerint Tótselymesi Apród János (kükkülei főesperes) ebben az esztendőben vásárolt házában Umori Gálnak korábban birtokjoga volt. Kükkülei valószínűleg nem véletlenül ezt a házat vette meg. Korábban Szerecsen Jakab mester familiárisának, István deák-

58 Uo. 168. (26., 28. telek).

59 Weisz B.: Királynék i. m. 95.

60 Mészáros O.: Visegrád város i. m. 176–177., 180–181. (53., 54., 59., 60., 72., 73. telek).

61 Véghe András: Buda város középkori helyrajza I–II. (Monumenta Historica Budapestinensia 15–16.) Bp. 2006–2008. 318–321.

62 Engel P.: Archontológia i. m. II. 177.

nak volt ez a háza – Umori Gál birtokjogával együtt. A telek mellett húzódott Gál komáromi főesperes telke, mögötte a királyi *notarius* Gereki Péteré, közelében pedig a kancellári tisztet betöltő Apáti „Keszei” Miklós esztergomi érseké.⁶³ A házcsoport tehát Apáti érsek kancelláriájához tartozó, ott tevékenykedő fontos személyek birtokában volt.⁶⁴ Nem véletlen tehát, hogy egymáshoz közel álló házakban éltek. Miklós mester, királyi ítélmester, majd titkos kancellár szintén értékes német városi házat kapott az uralkodótól.⁶⁵ A nagybírák körül működő jegyzők többnyire kismemesi származásúak voltak, de komoly vagyona tehettek szert.⁶⁶ A városi ingatlanokra vonatkozó oklevelekben sokszor csak keresztnévvel szerepeltek, így a házbirtokosok neve mögött nem lehet mindig felismerni a valódi személyt (például Máté deák 1360-ban).

A kancellária hivatalnokai mellett a nádori és országbírói ítélmesterek visegrádi házbirtoklása is igazolható. Nagymartoni Pál országbíró familiárisának és ítélmesterének, Ugali Pálnak a házaról 1342-ben tudni először,⁶⁷ annak ellenére, hogy már régóta ott lakott, később pedig közismerten nagy vagyona tett szert. Nagymartoni és Ugali telkeinek helyszínéről nincs adat, csak feltételezhető, hogy közel feküdtek egymáshoz. Egymás közelében voltak Cudar Péter pohárnokmester, később szlavón, majd horvát bán és familiárisa, Monoki Mihály házai is.⁶⁸ Druget Vilmos nádor telkén saját orvosa építkezett, de szomszédja volt Simon, aki feltehetően familiárisa volt.⁶⁹ Neksei familiárisának, Sirokai Miklósnak – aki később tárnokmester lett – adta egy telekrészét. A familiaritás és telekkapcsolat viszonyában az egyetlen kivételnek eddig a 15. század elején Kanizsai János érsek és familiárisa, Sóvári Sós Simon házhelye számított. Házaik a város egymástól távolabb eső pontján álltak, ennek azonban Sóvári örökség útján történt házszerzése volt az oka. Az érsek háza már évtizedek óta a család kezében volt, ugyanakkor Sóvári, feleségén, Szepesi Margiton keresztül jutott az értékes régi Szepesi-házhoz.⁷⁰

A telkek lakó- és munkahelyként, a kettőt összekapcsoló familiaritás révén csoportokba rendeződtek. Időben és térben adott személyi kapcsolatok alapján jöttek létre, házfolytonosság, ingatlanátruházás ugyanazon méltóságot betöltők között nem volt. Az irodák személyhez kötődtek, tisztséghez kötött állandó lakóházak (azaz nádori ház, országbírói ház stb.) a városban nem alakultak ki. Egy-egy épület addig szolgált egy hivatal tevékenységi helyszíne-

63 Mészáros O.: Visegrád város i. m. 171–174. (38., 42., 43., 45. telek).

64 Kumoróvitz L. Bernát: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Székely György. Bp. 1984. 322. (177. jegyz.)

65 Mészáros O.: Visegrád város i. m. 179. (66. telek).

66 Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 38–39.

67 Lásd 52. jegyz.

68 Mészáros O.: Visegrád város i. m. 171., 173. (39., 44. telek).

69 Uo. 164. (13., 14. telek).

70 Uo. 176. (53., 59., 60. telek).

ként, ameddig az adott méltóságviselő tisztségben volt. Ez akár évtizedekig is eltarthatott, de házát akár közben is eladhatta, örökíthette. Az egy méltóság köré tömörülő csoportok ugyancsak függetlenek voltak a városrésztől. A helyrajzi adatok nem mutatnak kifejezetten arra, hogy a legkorábbi épületek a királyi kúriához, illetve a várhoz lettek volna közel. Nekcsei tárnokmester például az alsóvártól távolabb álló plébániatemplom közelében lakott a magyar városrészben. A század derekán a tisztségviselők házai, az érsektől a jegyzőig, a magyar és német városban egyaránt megtalálhatók voltak, többségükben mégis a magyar város központjában álltak. Ahogy már szó volt róla, a 14. század első felében a várban rezideáló király és udvara fokozatosan építette ki városi kúriáját, s ez a folyamat végül a század derekán, második felében egy városban álló királyi palota felépítéséig vezetett.⁷¹ A század első felének városi kúriája pontos helyszínére nem mutat írott adat. A régészeti kutatások a későbbi királyi palota épületkomplexumának helyén feltételezik néhány, a 14. század első felére keltezhető épületről, hogy azok a királyi kúria szerepét töltötték volna be. Ezek egymástól bizonyos távolságra, elszórtan álltak, közöttük hospesek házaival. A század közepére rögzült telek- és birtokosi rendszernek már részét képezhette a Lajos király időszakára keltezhető palota kiépülése, vagy az ezt megelőző telekrendezés, amely a század első feléhez képest komoly változásokat okozott a város helyrajzában. Mindez azonban a régészeti anyagban mutatható ki inkább, mint az okleveles forrásokban. A városi királyi palota felépítése után a méltóságviselők házainál zajló irodai munka mindenesetre tovább folytatódott. A bíróságok továbbra sem üléseztek a király városi kúriájában, hanem az illetékes nagybíró házában.⁷² A visegrádi nemesi házbirtokosok közt jól kimutatható az Anjou-kor *homo novus*ainak, a Károly és Nagy Lajos által felemelt új generáció tagjainak jelenléte. Károly udvarának illusztris tagjai közé számított Ákos nembéli Mikcs bán, aki Károly szolgálatában először 1308-ban tűnt fel, később Szlavónia bánja lett.⁷³ Az új elitbe tartozott a Druget család, az egyetlen idegen eredetű família, amelyre Károly tekintélyes hatalmat bízott. Druget Fülöp francia eredetű nápolyi lovag volt, aki még Károllyal jött Magyarországra, később a nádori méltóságot viselte, majd családjából még ketten is betöltötték ugyanezen tisztséget.⁷⁴ Nekcsei Demeter szintén Károly udvarának oszlopos tagja volt. Lajos korában a két, legnagyobb karriert elérő család a Lackfi és a Cudar volt, de az

71 A palotaépítkezés megkezdése máig vitatott. *Buzás Gergely*: Pest megye középkori művészeti emlékei. In: Pest megye monográfiája i. m. 232–235. A palotában álló Szűz Mária-kápolna új keltezése azonban erre is kihatással lehet. *Buzás G.*: A visegrádi királyi palota i. m. 27–28.

72 *Tringli István*: Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából. Levéltári Közlemények 69. (1998) 9. (19. jegyz.)

73 *Engel Pál*: Nagy Lajos bárói. Történelmi Szemle 28. (1985) 400–408.; *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 16.

74 *Engel P.*: Nagy Lajos bárói i. m. 405–406.; *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 2–3.; A családra újabban lásd *Zsoldos Attila*: A Druget-tartomány története 1315–1342. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2017.

udvari elit előkelő tagjai közé számítottak a Losonciak, Szécsi Miklós, Kont Miklós, Kanizsai István, Szécsényi Tamás, majd később a kevésbé előkelő származású Ugaliak, Szepesiek.⁷⁵ Nagy Lajos báróinak, a *magnificus* vagy *magister* címmel címzett tisztviselő országnagyoknak a számát Engel Pál 35-40 főre becsülte. Az udvari elit tagjának lenni a hatalomban való részvétel záloga volt, és az udvarban való állandó jelenlétet kívánta meg.⁷⁶ Ez a valóságban azt jelentette, hogy Visegrádon (és Budán) az illető bárónak birtokkal, házzal kellett rendelkeznie. Kormányzattörténeti kutatások és a visegrádi házbirtoklások adatai kiválóan rámutattak arra, hogy a bírói és kormányzati tevékenység a tisztségviselők és ítélőmesterek házaiban, kúriáiban zajlott. Az ország báróinak állandó házzal kellett rendelkezniük Visegrádon, ahogy erre sok esetben maradt is fenn forrás. Tudunk Druget Vilmosról, Nécsei Demeterről, Cudar Péterről, a Kanizsaiakról, az Alsólendvai Bánfiakról, Szécsi Miklósról, (Újlaki) Kont Miklósról, a Losonciakról. Ennek ellenére az adatolhatóan házzal rendelkezők köre csak mintegy negyede az Anjou-kori méltóságlistákban szereplő udvari arisztokráciának.⁷⁷ Az elit más, jelentős tagjainak, például a Lackfiaknak, Garaiaknak, Bebekeknek, Zsámboki Miklósnak a házbirtoklására nincs közvetlen adat. Joggal valószínűsíthető azonban, hogy ők is rendelkeztek Visegrádon házzal. A források hiányossága, pontosabban a fennmaradt források aránytalansága Becsei Tóttos István esetében a legszembetűnőbb: jelentős számú ingatlanügye nem Tóttos komolyabb birtokosi mivoltát jelöli a nála előkelőbb és befolyásosabb személyekhez képest. Az általa vásárolt telkek értéke ugyanis összeadva sincs akkora, mint Küküllői 340 forintos háza vagy Losonci Dénes 120 forint értékű, ház nélküli telke. Tóttos valószínűleg királyi adomány vagy csere helyett önerőből vásárolt fel több telket, hogy hasonló méretű és nagyságú birtokkal rendelkezzen, mint az elit többi tagja.

A régészeti kutatás jelenleg többféle lakóháztípust ismer méret, építési anyag, alaprajz szempontjából, szabályszerűségek azonban megfigyelhetők. Az egyik ilyen a 14. század közepén bekövetkező építészeti struktúraváltás. A 13. század második felében és a 13–14. század fordulóján jellemző kisebb méretű, egyszerűbb szerkezetű (fa, paticsfal, fachwerk) házakat lebontották és nagy méretű kőházakat építettek helyettük. Ezek az épületek már egy újonnan kialakított utcahálózathoz igazodtak. A házak átépítése összefügghet egy 1345 körül bekövetkező, az egész magyar városrészt sújtó tűzvészszel.⁷⁸ A 14. század közepe után felépült kőházak mérete a 20 × 10 m-es kiterjedéstől a 30 × 15 m nagyságig változott (200–450 m²), már emeletesek lehettek, és gyakran pincéjük is volt. Valószínűleg ezek voltak a bárók lakóházai. Létezett azonban egy kisebb és egyszerűbb típus is: 10 × 8 m – 15 × 8 m kiterjedésű (80–120 m²), kő- vagy fachwerk szerkezetű házak. Véleményünk szerint ezek

⁷⁵ Engel P.: Nagy Lajos bárói i. m. 400–408.

⁷⁶ Uo. 401–403.

⁷⁷ Uo. 410–413.

⁷⁸ DL 4841.

szolgálhattak a familiárisok házaként, de műhelyek vagy gazdasági épületek is lehettek. A nagyobb és kisebb házak is egymás közelében épültek, csoportba rendeződtek: gyakran egy nagyobb épület mellett több kisebb állt. A közöttük húzódó azonos udvarszint miatt gyaníthatóan összetartoztak, sőt néha kút is tartozott hozzájuk. Ez az elrendezés arra enged következtetni, hogy a különböző méretű, összetartozó házak egy teleknek tekinthetők. Csak egy adat maradt a telkek méretére vonatkozóan 1380-ból:⁷⁹ ez megközelítőleg 50–70 m × 25–35 m kiterjedésű volt. A viszonylag nagyobb telekméret megerősíti azt az oklevelekből gyakran felsejlő elrendezést, amely szerint a bárók és familiárisaik egy telken, de különböző házakban laktak.

A városkép 14. század közepén végbemenő topográfiai és építészeti struktúraváltása szoros összefüggésben van tehát a város társadalmi és birtoklástörténeti változásával. Az udvari nemesség birtoklása át- meg átszötte a város ingatlanszerkezetét. Az ingatlantulajdonos nemesség köre állandóan változott az udvarnál betöltött pozíciója szerint: egy méltóságviselő báró halála esetén rokonai örökölhették tulajdonát, ha a családnak volt felnőtt, udvarban szolgáló tagja. Amennyiben azonban nem volt ilyen, az uralkodó közbeavatkozhatott, és arra kényszeríthette az örökösöket, hogy mondjanak le jogaikról. Erre legjobb módszernek az ingatlancsere mutatkozott. Több nyom utal arra, hogy a jobb házak a királyi kúriához kötődtek. 1360-ban egy értékes német városi háznak több tulajdonosa volt a hajítógépészek mesterétől Oppelni László nádorig, a király azután úgy adta Miklós titkos jegyzőnek „örök birtoklásra” és „visszavonhatatlanul”, hogy ha Miklós örököseitől a mindenkori uralkodó a kancellária céljaira mégis vissza kívánná venni, az köteles visszabocsátani a megállapított becsérték elfogadása után.⁸⁰ A királyi udvar, az udvari nemesség és a bárói háztulajdonosok állandó dinamizmusára vall tehát mindez, az ingatlantulajdonosok változó köre világosan mutatja az udvari élet és a királyi aula összetételének változékonyságát.

Művészet és anyagi kultúra

Károlynak a várban és a városban történt építkezéseit az udvar Visegrádra költözése kapcsán már érintettük. Az alsóvárban 1323 után megindult jelentős építkezések egyik legkiemelkedőbb lépése a Keresztelő Szent János-egyház megalapítása volt. A lakótornyon belül több átalakítást végeztek: a kápolna idehelyezésével a negyedik szint beboltozását lehet összefüggésbe hozni. A belül több helyiségre tagolt, fűthető termekkel rendelkező, oszlopos iker-

⁷⁹ Mészáros O.: Visegrád város i. m. 138. (38. oklevél). Az oklevél egy telekrészről számol be (kb. 48,3 × 21,3 m); az eredeti telekméretet a szövegösszefüggésből lehetett többé-kevésbé rekonstruálni.

⁸⁰ Hasonlóan gyors birtokosváltás figyelhető meg azoknak a Pest és Pilis megyei birtokoknak az esetében is, amelyek épp a hasonló bárói házak, bár elsősorban a későbbi időszak budai házainak ellátására szolgáltak. *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban i. m. 93–95.

ablakokkal díszített lakótorony megfeleltethetett az udvar pillanatnyi reprezentációs igényeinek. A lakótorony körül is építkezések zajlottak: védelmét belső falóval erősítették meg, és egy felső teraszt építettek. Itt egy kőépületet emeltek, amely Károly korában egy pénzverő kamarának adhatott otthont.⁸¹ Valamivel később, az 1330-as években bővíthették a fellelgvárat is. Megerősítették a kaputornyot, s hozzá kapcsolódóan a várudvaron új épületszárnyakat emeltek. A kétszintes palotaszárnyakban konyha, egy faburkolatos szoba, nagyterem, további fűthető szobák sorakoztak, sőt a királynéi lakosztály is itt volt. A fellelgvár műformái ugyanakkor meglepő formai egyszerűségről tanúskodnak. A 14. század második felében, végén újabb bővítéssel lehetett számolni. Az északnyugati oldalon egy nagyobb palotát építettek fel, amelynek nyílásai már gazdagabb kialakításúak lehettek.⁸²

Az alsóvár bővítésével közel egy időben vagy valamivel később építhette fel városi házát az uralkodó. A kutatók egy része a 15. század közepén említett Szent György-kápolnával hozza összefüggésbe a legkorábbi városi királyi kúria felépítését, nem alaptalanul. 1424-ben régi, használaton kívüli kápolnaként jelenik meg Zsigmond királynál a 15. századi királyi palota – vagyis az akkor megalapított ferences kolostor – közelében álló Szent György-kápolna, amit korábbi királyi elődjei használtak.⁸³ Logikusnak tűnik, hogy a kápolna létrehozása összefügg I. Károly 1323–1326 között alapított udvari lovagrendjével, a Szent György-renddel,⁸⁴ így a kápolna létesítése és vele együtt a városi királyi rezidencia felépítése is erre az időszakra tehető. A kápolnát 1424-ben Zsigmond az obszerváns ferenceseknek adta, az épülete a kolostortól nem messze, a későbbi királyi palotától délre állhatott. Ahhoz a feltételezéshez, hogy a Károly-kori városi kúria a későbbi királyi palota helyszínén kereshető, a Szent György-kápolnával kapcsolatos elmélet mellett az I. Lajos kora óta építésetileg kimutatható palota helyszíne ad támpontot. Emellett szól az a megfigyelés is, amely szerint a legnagyobb méretű és legelőkelőbb Károly-kori épület a későbbi palota területén, annak északnyugati szárnya helyén állt. Háromszintes, faoszlopokkal három hajóra tagolt alsó szintjén két *hypocaustum* volt, amelyekkel az emeleti lakószobákat (feltehetően öt helyiséget) fűtöttek. Itt kandalló(k) és szemeskályhá(k) is állt(ak). Az épület padlásterét is beépítették.⁸⁵ Az építmény a 11. századtól ismert egyszerű udvarháztípusra vezethető vissza. Egykorú analógiája Kompolti István (később udvari lovag, hevesi és gömöri ispán, füleki várnagy)⁸⁶ kisháza, amely a 14. század középső harmadában készült el. A kétszintes épület kőből épült pincéjét fa-

81 Buzás G.: Egy királyi központ i. m. 601. (16. ábra), 603.

82 Bozók L.: A visegrádi fellelgvár i. m. 616–617.

83 Lukács Pál: XV. századi pápák oklevelei I–II. Bp. 1931. I. 744.; Buzás G. – Mészáros O.: Visegrád egyházai i. m. 97–102.

84 Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Bp. 2008. 174–175.; Csukovits E.: Az Anjouk Magyarországon I. i. m. 80–82.

85 Buzás G.: Egy királyi központ i. m. 604–605.; Buzás G.: A visegrádi királyi palota i. m. 12–17.

86 Engel P.: Archontológia i. m. II. 131.

oszlopok tagolták két hajóra; faszerkezetű emeletét a pincében elhelyezett *hypocaustum*-kemencével fűtötték.⁸⁷

Károly, uralkodásának vége felé, többnyire a várban tartózkodott. Erre vall az is, hogy városi házát nem újítták meg, sőt később más funkciót kapott. Károly halála után fia, Lajos rövid ideig még a várban tartotta székhelyét, de hamarosan inkább a várost választotta. Első komolyabb tevékenysége az 1350-es években egy templom építése volt, amelyet azonban ismeretlen okból nem fejezett be. Nagy mennyiségben fennmaradt faragványai alapján a templom rekonstruálható: műrészelei az 1300 körüli francia késő gótika formakincsének átvételéről tanúskodnak, amely párhuzamba állítható a 14. század második harmadának közép-európai (osztrák, morvaországi, magyarországi – Pilisszentkereszt, Margitsziget, Óbuda) építészeti törekvéseivel.⁸⁸

A királyi udvar 1347–1355 között Budára költözött, amelynek okát Lajos király 1347-ben megindult nápolyi hadjáratával hozzák összefüggésbe. Lajos, távollétében a kiskorú István öccsére bízta a helytartói méltóságot, a valóságban azonban az Óbudán rezideáló Erzsébet anyakirálynő kormányzott.⁸⁹ Az átköltözésre okot adhatott a visegrádi magyar városrészt sújtó 1345 körül bekövetkezett tűzvész is.⁹⁰ Bár az udvar budai tartózkodása alatt sem szakadt meg a visegrádi városi palota építkezése, talán csak 1355-re került olyan készültségi szintre, hogy az uralkodó visszahelyezhette székhelyét. A palota-építkezések Lajos uralkodásának végéig komoly városszerkezeti átalakulást eredményeztek. A korábbi, Károly-kori szórt épületcsoportokat kibővítették, és egységes rendszerbe foglalták. Az épületkomplexum magja az északkeleti részen, a hegyoldalon kialakított szabályos alaprajzú, zárt udvaros palota volt az uralkodó és családja magánlakosztálya céljára. Ettől délre építették fel a Szűz Mária-palotakápolnát, amelynek 1360-ban és 1366-ban Erzsébet anyakirályné búcsút kért a pápától. Nyugatra, a Duna felé fogadóudvar terült el, amelynek oldalán reprezentációs és kiszolgáló feladatokat betöltő épületszárnyak sorakoztak. A déli épületcsoport területét is átépítették, a palotától északra kertet alakítottak ki.⁹¹ A Lajos-kori építkezés fontos és alapvető korszaka a visegrádi királyi palota építészettörténetének. A zárt udvaros épület-egység párhuzamot mutat többek között az avignoni pápai palotával. Az ebben az időben (1360-as években) készült visegrádi díszkutak mintaképei szintén Franciaországban találhatók. Egy másik kútszerkezet a Közép-Európában ekkor elterjedt baldachinos síremléktípussal mutat rokonságot. A kőfaragó-stílus távolabbi kapcsolatai mellett Lajos más magyarországi építkezésein is

87 Nagy Szabolcs Balázs: A Kompoltiak udvarháza a kispánai várban. In: Várak nyomában i. m. 164–168.

88 Buzás Gergely – Bodó Balázs – Deák Zoltán: A visegrádi királyi palota Anjou-kori kőtára. Visegrád 2003.

89 Buzás G.: A visegrádi királyi palota i. m. 22.

90 DL 4841.; Mészáros O.: Visegrád város i. m. 27., 97.

91 Buzás G.: A visegrádi királyi palota i. m. 18–43.; Magyar Károly: A budavári királyi rezidencia előzményei és párhuzamai a 14. század végéig. In: In medio regni Hungariae i. m. 535.

viszontlátható, ahogy a hazai várépítészetben a szabályos, középudvaros rendszer másutt is megjelenik. A palota építkezései nagy valószínűséggel összefüggésbe hozhatók egy név szerint is ismert mesterrel, bizonyos Jánossal, aki 1358-ban Visegrád város bírása volt,⁹² és Budán telekadományt is kapott.⁹³ A név szerint ismert mesterek közül Visegrádon kezdte karrierjét Konrád harangöntő is. Ő a visegrádi nagyharang kiöntése után, 1357-ben Lajos királytól kiváltságokat kapott, ezzel megalapozta híres iglói bronzöntő műhelyét, amelyhez a szepességi keresztelődmedencék legnagyobb része kapcsolható.⁹⁴

Az udvart követő nemesség visegrádi lakóházait egyelőre nem ismerjük ilyen részletességgel. Az oklevelek egy-egy említése kapcsán tudni arról, hogy házaiknak akár kápolnájuk is lehetett (például Kont Miklós nádoré), toronnyal és pincével rendelkeztek.⁹⁵ A régészeti feltárások emeletes házakról is tanúskodnak; a fűtést kandallóval vagy kályhakkal oldották meg. A műhelyek a nemesi és polgári tulajdonú lakóházak között helyezkedtek el.⁹⁶ A mai településközpontban, amely a 14. századi magyar városrésznél felelhetett meg, ismerünk több minőségű tárgytöredéket: velencei import üvegárut, könyvhöz tartozó rézveret, egy mandorla formájú, címerrel ellátott (eddig még nem azonosított) pecsétnyomót, az 1360–1370-es években készített szerezcsenfejes kályhacsempét és csempenyomó negatívjait, bronz háromlábú edény töredékét.⁹⁷ A nemesi lakóházak edény- és tárgykultúrája nem különbözött a királyi palota területén feltárt tárgyakétól.

Buda a 14. században

I. Károly, Magyarországra jövele és Buda megszerzése után valószínűleg elődeihez hasonlóan ott kívánta berendezni udvarát, végül mégsem tért vissza Budára, ahogy fia, Lajos sem. A város azonban jelentős maradt számára, uralkodása szinte minden esztendejében felkereste. Ilyen alkalmakkor átmeneti tartózkodási helyként feltehetően a *Kammerhof* szolgált, amelynek tornyos erődszerű épületegyüttesét részben maga Károly építtette ki.⁹⁸ A város élére megbízható személyt nevezett ki, rendelkezéseivel a város gazdaságát és kereskedelmét segítette elő. Egyedülálló jelenségnek tartható, hogy

92 Buzás G.: A visegrádi királyi palota i. m. 45–54.

93 Végh A.: Buda helyrajza i. m. I. 159–160. A Pocakos János mesterhez kapcsolt nagyszabású budai építkezések cáfolata ugyanitt: Végh A.: Buda helyrajza i. m. I. 160. (530. jegyz.)

94 Szőke Máttyás – Buzás Gergely – Grósz Zsuzsanna: Konrád mester visegrádi nagy harangja és a középkori iglói harangöntő műhely. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk. Tüskés Anna. Bp. 2009. 111–116.

95 Mészáros O.: Visegrád város i. m. 176. (53. telek), 180. (70. telek), 193. (84. telek).

96 Uo. 79–81.

97 Kovács István – Mészáros Orsolya: Válogatás a késő középkori Visegrád város leletanyagából. In: *In medio regni Hungariae* i. m. 647–665.

98 Végh A.: Buda helyrajza i. m. I. 269–272.

az Anjou uralkodók alatt a városnak saját veretű pénze volt. Bár a források nem szólnak arról, hogy a város pénzverési jogot kapott volna, a budai városi pénzleletek mégis erre vallanak.⁹⁹ A 14. század második felétől Buda kedvelt központnak tűnt a nagyobb királyi vendégfogadások számára.¹⁰⁰ A kitüntetett figyelmet jelzik a dinasztia egyházi alapításai is: a város piacterén valamilyen 1371 előtt Lajos felépíttette a Szent György-kápolnát, 1372-ben Erzsébet anyakirálynéval együtt karmelita kolostort alapított a váralján.¹⁰¹

Buda városán belül vita tárgyát képezi, hogy a 14. században hol állt és milyen volt a királyi lakóhely. Az egyik vélemény szerint a városalapítástól az 1380-as évekig a királyi kúria a város északkeleti sarkában állt (*Kammerhof*), majd azt felváltotta a Várhegy déli végén elhelyezkedő, az 1340–1350-es évektől kezdődően kiépülő palota. A másik nézet szerint a déli platón már a 13. század második felétől állt egy korai palota. Az erre az időszakra keltezhető korai építkezések azonban meglehetősen bizonytalanok.¹⁰² A század közepétől (az udvar ideiglenes Budára költözésétől/1347-től, vagy azt követően/1355 után) 1381-ig (a *Kammerhof* eladományozásáig) Lajos király komoly építkezéseket indított a déli palotában, a visegrádi palotaépítkezésekkel párhuzamosan. Budán a már meglévő, valószínűleg Anjou Istvánhoz köthető lakótorony és az azt övező szerény épületek mellé egy újabb, tágas udvar mentén nagy méretű palotaszárnyat, kápolnát építtetett. A késő Anjou-kori építkezések célja minden bizonnyal a lakó- és reprezentációs terek iránt megnövekedett igény kielégítése volt.¹⁰³ A korszak építészeti sajátossága, az emeletes épületszárnyakkal közrefogott, zárt belső udvar a terepadottságokhoz alkalmazkodva, szabálytalanabb formában a budai Anjou-palotát is jellemezte. A zárt udvaros építészeti forma a 14. századi európai udvari építészet egyik legelterjedtebb törekvése volt, párhuzamba állítható az avignoni pápai udvarral, vagy akár II. Frigyes dél-itáliai várkastélyainak felépítésével, sőt a Német Lovagrend egykorú építészeti megoldásaival is.¹⁰⁴ A Várhegy déli részén, a várostól elkülönült palotaépítkezések befejezése és kiteljesítése már Zsigmond királyhoz köthető, de ahogy Visegrádon, úgy Budán is Lajos királynak köszönhető a nagy léptékű palotakomplexum elgondolása és építészeti kezdeményezése.

99 *Spekner E.*: Buda és Pest i. m. 507.; *Spekner Enikő*: Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa? A budai királyi székhely története a 12. század végétől a 14. század közepéig. Bp. 2015. 123.; *Huszár Lajos*: A budai pénzverés története a középkorban. Bp. 1958. 27–48.; *Kubinyi András*: A budai pénzverés története a középkorban. Ismertetés Huszár Lajos monográfiájáról. In: Kubinyi András: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I. Bp. 2009. 303.

100 *Magyar K.*: A budavári királyi rezidencia i. m. 536.

101 *Végh András*: Buda. I. kötet, 1686-ig. (Magyar Vároستörténeti Atlasz 4.) Bp. 2015. 18.

102 A budai királyi kúria vitájának összefoglalása: *Végh A.*: Buda helyrajza i. m. I. 269–272.

103 *Magyar K.*: A budavári királyi rezidencia i. m. 536–538.

104 *Marosi Ernő*: Stílusrétegek. Új törekvések Nagy Lajos udvarában. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerk. Marosi Ernő. Bp. 1987. 98.

A királyi udvar ottléte – Visegrádhoz hasonlóan – Budán is az udvarban tisztséget viselő személyek városi jelenlétét vonta maga után. Az udvar több tagja igyekezett Budán is ingatlant szerezni. Tulajdonlásuk két helyszínrre összpontosult: 1. a Várhegy északi részén a *Kammerhof* körül és a közeli Szombatpiacon. Előbbinél ismert Szécsényi Tamás országbíró, Sáfár István pilisi ispán, Himfi Benedek pilisi ispán, Kont Miklós nádor telke; utóbbinál Zsámboki Miklós nádor, Becsei Töttös és Tatamér telke. 2. A másik házcsoporth a város déli részén, a Szent János kapu környékén és attól délre összpontosult: a kapu északi oldalán (Miklós kancellár, szentdemeteri Besenyő István) és a déli oldala mellett (Domoszlói Gergely), a ferences kolostor környékén (Ugali Pál), és a közeli Zsidó utcában (Prodavizi Mikcsfi Ákos).¹⁰⁵ Több személyről tudni, hogy Visegrádon és Budán is volt házuk. Feltehetően ez az udvar sok más tagjára is igaz lehetett, csak a források hiányos mivolta nem őrizte meg bizonyágukat. Buda polgári lakossága Visegrádénál azonban lényegesen összetettebb volt. Buda gazdasági jelentősége vonzotta az idegen kereskedőket, elsősorban az itáliaiakat. Az észak-itáliai (firenzei, velencei, padovai) eredetű kereskedők száma annyira megnövekedett, hogy Budán utcát is neveztek el róluk; egy-egy kiemelkedő képviselőjük a királyi pénzügyigazgatásba is bekerült.¹⁰⁶ Bár Visegrádon is ismerünk idegen (német és olasz) polgárokat, a Budára jellemző gazdasági és társadalmi gyarapodás Visegrádot nem jellemezte.¹⁰⁷

A magyarországi városok között Buda és Visegrád elsőbbségét kiválóan tükrözi az az 1381. évi oklevél, amelyben I. Lajos király leánya, Hedvig és III. Lipót fia, Vilmos osztrák herceg között létrejött házassági szerződést kilenc város esküjével erősítette meg. A felsorolásban az első két helyen Buda és Visegrád állt, s egyedül Visegrádot illette meg a vörös viaszú pecséthasználat joga, ami a városoknak tett adományok között ritkaság volt.¹⁰⁸ Lajos király halálát követően még több évtizedig Visegrád maradt a királyi székhely helyszíne, de Luxemburgi Zsigmond – a kor kihívásainak megfelelő – uralkodói igényei számára már a gazdaságilag is egyre fejlettebb Buda vált alkalmassá. A királyi udvar végleges helyszíne a 15. század első harmadának végére Buda lett, amely a királyi székhely és főváros funkciót egyszerre töltötte be.

¹⁰⁵ Végh A.: Buda városlasz i. m. 18.; Végh A.: Buda helyrajza i. m. I. 318–321., 139–154.

¹⁰⁶ Végh A.: Buda városlasz i. m. 18–19.

¹⁰⁷ Buda és Visegrád 13. századi kialakulására és 14. századi helyzetük összehasonlítására: Végh András: Urban development and royal initiative in the central part of the kingdom of Hungary in the 13th–14th centuries. Comparative analysis of the development of the towns of Buda and Visegrád. In: Stadtgründung und Stadtwerdung. Beiträge von Archäologie und Stadtgeschichtsforschung. Hrsg. Ferdinand Oppl. Linz 2011. 431–446.

¹⁰⁸ DF 258 369.; Marquard Herrgott: Monumenta Augustae domus Austriacae: in quinque tomus divisa. Vienna ad Austria 1750–1772. III. 15.; Mészáros O.: Visegrád város i. m. 139–140.

Károlyt, IX. Lajos francia király öccsét, Anjou és Provence grófját 1266-ban koronázták Szicília királyává. A koronázással új európai dinasztia született, amely a 13. század végére kiterjesztette a befolyását Itália további államaira, területeket szerzett a Balkán-félszigeten, elnyerte a Jeruzsálem királya címet, I. Károly azonos nevű dédunokája pedig 1301-ben magyar király lett, megalapítva az Anjou-ház magyar ágát. Az Anjou-ház néhány generáció alatt a kontinens egyik meghatározó dinasztiájává vált, amelynek uralma alá változó számú és nagyságú terület, több ország és tartomány tartozott.

Ahol az Anjouk megjelentek, átalakították az országot, a tartomány tisztségviselői karát is, a dinasztiához kötődő embereket emelve pozícióba. A jelen tanulmánykötet ezt a hatalmi elitet kívánja bemutatni: Milyen volt az Anjou-uralom alatti Szicíliai (Nápolyi) Királyság, az itáliai városállamok, illetve Provence vezető társadalmi rétegeinek összetétele, mit jelentett számukra a dinasztia fennhatósága? Melyek voltak a magyarországi egyházi és világi elit életében bekövetkező jelentősebb változások, lépésváltások, az Árpád-kori előzményektől egészen a 15. századig? Hogyan élte mindennapjait a magyarországi Anjou elit, melyek voltak az e körbe tartozó előkelők főbb feladatai, milyenek voltak a birtokviszonyaik, az otthonaik, és melyek voltak műveltségük legfontosabb elemei, reprezentációjuk legfontosabb kellékei?

